

Recenzovaná monografie je přepracovanou verzí autorčiny disertační práce, obhájené na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně v roce 2020. Věra Slováková v ní zaměřila pozornost na pramenně sledovatelné aspekty života dětí a mladých lidí ve dvou jihomoravských lokalitách v druhé polovině 18. a počátkem 19. století; konkrétně ve městě Slavkov a vesnici Křenovice, které byly ve sledované době součástí slavkovského panství v majetku rodu Kounic-Rittbergů (v roce 1800 žilo ve Slavkově 1051 poddaných v 97 domech a v Křenovicích 718 poddaných v 68 domech). Svůj výzkum autorka opřela zejména o dobře dochovanou řadu poddanských seznamů z let 1754–1807 a o poněkud mezerovitější soubor sirotčích seznamů, které byly již v době svého vzniku s poddanskými seznamy komplementární. Příhodně však byly využity i další písemnosti vrchnostenské a církevní provenience, především matriky.

Těžištěm zájmu Věry Slovákové je náplň života starších dětí a mladých lidí před uzavřením sňatku, tedy téma čelední služby a jejích alternativ (vyučení řemeslu, vandr, vstup do armády, gymnasiální studia a školní docházka, novinka sklonku 18. století). S tím je úzce spojeno i téma mobility mladých lidí, protože téměř všechny tyto životní cesty vedly k migraci mimo rodiště. Většinou se jednalo o dočasný a relativně krátkodobý odchod z domova (to byl případ zejména čelední služby, která se zpravidla odehrávala v jiné lokalitě na panství), ale nezřídka se mladí lidé vydávali i za hranice dominia, kde se zdržovali mnoho let. Z povahy poddanských a sirotčích seznamů vyplývá, že principiálně se v hledáčku autorky vyskytují jen ty osoby, jež sice mohly dlouhodobě pobývat mimo panství, ale po celou dobu zůstávaly v evidenci seznamů jakožto slavkovští poddaní. Ze zorného pole se naopak vytrácejí jednak děti a dospívající, jejichž rodiče získali výhost a spolu s potomky z panství odešli, jednak mladí lidé, kteří se z panství odstěhovali v souvislosti se sňatkem. Pozornost je v závěru věnována i okolnostem vstupu do manželství a sňatkovému věku. Všechny zjištěné životní milníky zkoumá Věra Slováková především ve vazbě na osíření dítěte a na relevantní společenské změny, u nichž lze oprávněně předpokládat, že službu, učení, vojenskou kariéru či vzdělávání ovlivňovaly. Zrušení tělesného poddanství, změny v poddanském dědickém právu, změny principů pro verbování do armády či probíhající válečný konflikt měly dopad na to, zda se mladí ze Slavkova a Křenovic vydávali na určitou dráhu ve větší či menší míře, ve vyšším či nižším věku.

Metodický postup autorky je určen charakterem klíčových pramenů. Poddanské seznamy podchycovaly zpravidla až děti ve věku jednoho roku, což ovšem znamená, že asi čtvrtina narozených, která nepřežila kojenecký věk, se

v registraturách nikdy neobjevila. Zároveň byli při vysoké úmrtnosti nejmenších dětí mnozí jedinci vyřazeni z evidence už v prvních letech života, a proto autorka dospěla k rozhodnutí analyzovat až skupinu dospívajících od 10 let věku. Mladé lidi následně sleduje až do uzavření sňatku, nejvýše však do dovršení 30 let (s. 52). Jde o věkovou mez čistě arbitrární, neboť ve starém demografickém režimu zůstávala řada lidí svobodná i po třicátém roce věku a někteří sňatek neuzavřeli nikdy.

K rozboru získaných údajů přistupuje autorka dvojím způsobem: jednak napříč sledovaným půlstoletím zjišťuje počty dětí a mladých lidí v určité životní situaci (čelední služba, vojenská služba, školní docházka atd.), jednak sleduje nikoliv počty osob, ale počty zápisů týkajících se určité věkové kategorie. V druhém z uvedených postupů může být jedna osoba v určité věkové kategorii započítána až pětkrát, což je třeba mít při vyvozování závěrů stále na paměti.

Analýza Věry Slovákové ukazuje, že společenské a hospodářské změny, které přinesla druhá polovina 18. století, se v každé ze sledovaných lokalit promítly různou měrou. Pokud jde o populační vývoj, o němž autorka pojednává spíše stručně, jako o nezbytném rámci života dětí a mladých lidí, zdá se, že dobové proměny silněji ovlivnily město Slavkov. Zatímco v Křenovicích se během zkoumané doby počet usedlostí a počet podruhů téměř nezměnil a populace v úhrnu mírně rostla hlavně přirozenou měnou, Slavkov podle všeho zažíval vývoj mnohem turbulentnější. Zatímco počet domů se mezi léty 1753 a 1800 mírně snížil, počet obyvatel se zejména v posledním desetiletí 18. století rychle zvyšoval, zčásti díky nárůstu podružské vrstvy; celkem o zhruba 250 osob (tab. 1, s. 75). Negativní bilance v počtu narozených a zemřelých, kterou lze pozorovat až do velkého hladomoru na začátku sedmdesátých let, se poté obrátila v pozitivní, od osmdesátých let narůstaly i počty sňatků. Nicméně v úhrnu došlo v letech 1754–1802 k úbytku obyvatel přirozenou měnou o 296 osob (tab. 5, s. 82–83). Jestliže přesto celkový počet obyvatel vzrostl, ukazuje to patrně na důležitou roli přistěhovalců neusedlých osob, které nejspíš přicházely do města za prací.

K tomu jedna metodická poznámka. V rámci charakteristiky demografických a sociálních poměrů ve zkoumaných lokalitách přináší autorka pro vybrané roky přehled o počtu domů, domácností a obyvatel (tab. 1, 2) a vychází při tom hlavně z poddanských a sirotčích soupisů. Ponechme nyní stranou, že z těchto pramenů nelze ve skutečnosti zjistit počet všech přítomných obyvatel, ale pouze počet poddaných, z nichž ovšem někteří v místě registrace nebyli přítomni (poddanské evidenci naopak unikali lidé, kteří nebyli poddanými slavkovské vrchnosti, přičemž cizopanských poddaných či právně svobodných jedinců mohlo být zejména v prostředí města nezanedbatelné množství). Svérázný je hlavně postup při rekonstrukci počtu domácností: počet domů (který je ztotožněn s počtem usedlých domácností) je sečten s počtem podruhů, tj. všech osob v podružském postavení včetně dětí. Výpovědní hodnota takového údaje je však po mém soudu nulová. Jednak asi nelze zcela položit rovnítko mezi počtem domů a počtem domácností, neboť definujeme-li domácnost jako okruh osob, které společně stoluji, je myslitelné,

že v jednom domě mohly fungovat dvě ekonomicky oddělené domácnosti, situované kolem dvou center vaření (ohnišť, komínů). Jednak mám za neadekvátní počítat domy a jedince v podružském postavení. Také příslušníci podružské vrstvy jistě mohli vytvářet v rámci domů jakési poddomácnosti. Za podružskou domácnost je ovšem adekvátnější pokládat buď podružskou rodinu (manželské páry s dětmi či bez dětí, vdovu či vdovce s dětmi, popřípadě sourozenecké skupiny), nebo jednotlivého dospělého podruha, který byl evidován bez příbuzných (ovdovělého jedince bez dětí nebo svobodného jedince v dospělém věku).

Z čtenářského hlediska je někdy autorkou metodický postup nastíněn velmi stručně a v důsledku toho vyvstávají různé nejasnosti. Jestliže se výzkum omezuje na děti a mladé lidi ve věku od 10 do 29 let, jak by vyplývalo z kapitoly Metody, proč tabulky č. 10 a 11, uvádějící pro vybrané roky věkovou skladbu dětí a nesezdaných osob, zahrnují evidentně všechny svobodné osoby registrované v poddanských a sirotčích seznamech? Jde jen o přehled všech svobodných uváděných prameny, z nichž mnozí (věkové skupiny 0–9 a 30+) jsou pak fakticky z analýzy vyloučeni? Snad ano, soustavně vysvětleno to však nikde není. Podobně zůstává čtenář na pochybách při porovnání tabulek č. 7 a 8 na jedné straně a tabulek č. 9 a 10 na straně druhé (s. 88–98). Tabulky č. 7 a 8 udávají pro jednotlivé roky zkoumaného období počty svobodných osob, registrovaných jednak v poddanských seznamech, jednak v sirotčích soupisech. Tabulky č. 9 a 10 pak pro vybrané roky přinášejí, jak již bylo zmíněno, věkovou a pohlavní skladbu těchto svobodných. Celkové počty se ale často neshodují. Například k roku 1800 mělo být podle tabulky č. 7 ve Slavkově evidováno 217 chlapců a 141 dívek v soupisu obyvatel a 141 chlapců a 87 dívek v soupisu sirotků. Podle Tabulky č. 9 však bylo celkem v soupisu obyvatel 218 chlapců a 143 dívek a v soupisu sirotků 153 chlapců a 91 dívek. Skrývá se vysvětlení těchto diskrepancí na s. 91, kde se konstatuje, že u některých osob nedošlo k vyřazení z evidence v souvislosti s uzavřením sňatku, jak by mělo, ale omylem se vyskytovaly v seznamech ještě i dva tři roky po svatbě? To by ovšem znamenalo, že v jedné z tabulek autorka tyto případy z celkových počtů evidovaných vyřadila a v druhé nikoliv. Každopádně uvedené nesrovnalosti v údajích nikde v textu vysvětleny nejsou.

Práce přináší zajímavá zjištění stran rozšiřování možností pro mladé lidi na sklonku 18. století, především pro chlapce a mladíky z městského prostředí. Zejména od devadesátých let, kdy se život poddaných odvíjel na pozadí války s Francií, se kromě nárůstu počtu rekrutů zvyšují také počty gymnaziálních studentů z měšťanských vrstev, což autorka interpretuje jako vítanou variantu narukování do armády. Vedle toho postupně narůstaly i počty dětí, které prošly povinnou školní docházkou, přičemž se ukazuje, že majetnost rodičů nezvyšovala pravděpodobnost, že potomci budou školu navštěvovat. Ve Slavkově chodily ve stejné míře do školy děti jak z bohatších, tak z chudších rodin, z chudých rodin překvapivě hlavně dívky. Křenovickou školu však ve stejné době navštěvovalo

jen mizivé množství dětí, což upozorňuje na skeptický postoj venkovského obyvatelstva ke vzdělávání.

Nejpodrobněji se Věra Slováková věnuje otázkám čelední služby. Důraz na službu je zcela oprávněný, neboť jí prošla významná část mladých lidí: podle zjištění autorky se služba týkala asi pětiny mladých ze Slavkova (21,3 %) a více než třetiny mladých z Křenovic (37,4 %). Do kategorie „čeled“ autorka zahrnuje sloužící na poddanských gruntech (life-cycle service), sloužící na vrchnostenských dvorech, na panských sídlech, ale také vrchnostenské úředníky a dokonce duchovní (s. 149). Naproti tomu nezahrnuje učně a tovaryše, kterými se zabývá zvláště. Po mém soudu by nebylo od věci odlišovat dobrovolnou službu mladých lidí u poddaných hospodářů a službu na vrchnostenských dvorech, která měla přece jen poněkud odlišný ráz. Po zrušení nevolnictví se patrně rozdílly rychle stíraly, ale do roku 1781 lze v případě služby na panském hovořit o jistém prvku přinucení. Těžko srovnatelná je ovšem čeled' obecně s vrchnostenskými úředníky, popřípadě duchovními; v těchto případech se jednalo o vzdělané profesionály, kteří vykonávali službu celoživotně, vrchnostenští zaměstnanci navíc byli zpravidla ženatí (ostatně důvody, proč nebyli ženatí duchovní, byli zcela jiné povahy než u sloužící mládeže). Ačkoliv celkově nebylo těch, kteří se vypracovali do pozice vrchnostenského úředníka, nebo se stali duchovními, mezi poddanými mnoho, určitě by bylo adekvátnější tyto jedince do čeledi nezahrnovat.

Pro výzkum čelední služby je na slavkovském panství příznivá situace, protože v seznamech pro léta 1785–1802 byla čeled' uváděna v domech, kde sloužila. Platí to však jen pro vesnice, nikoliv pro město Slavkov. Autorka zároveň neuvádí, zda evidovaná čeled' patřila výlučně mezi slavkovské poddané (což je pravděpodobnější), nebo zda byla podchycena i čeled' cizopanská. Co se týče otázky, nakolik poddaní procházeli čelední službou, lze si všimnout, 1) jaký byl v určitém okamžiku podíl čeledi na celkovém obyvatelstvu, popřípadě na určité věkové kategorii, 2) kolik osob během svého života prošlo službou. Autorka sleduje oba parametry, přičemž první je zjistitelný pouze pro Křenovice. Podíl čeledi se tam ve vybraných letech pohyboval mezi 5,4 a 7,5 %, což je snad podíl nižší, než bychom očekávali vzhledem k převažujícímu obilnářství (doplňovanému dobytčářstvím), ale rámcově zapadá do obrazu jiných českých regionů v 17. a 18. století. Stanovit podíl osob, které prošly během života službou, je nesnadné kvůli vysoké dětské úmrtnosti. Věra Slováková propočítává podíl těchto osob v kohortě narozených v letech 1756–1781 jednak z celkového počtu narozených (pak je podíl osob, které prošly službou, 12,2 % ve Slavkově a 26 % v Křenovicích – tab. 21), jednak z okruhu těch, kteří se dožili 10 let, což má patrně vyšší vypovídací hodnotu. V tomto případě činil podíl osob, které během života alespoň krátce sloužily, 21,8 % ve Slavkově a 46,6 % v Křenovicích (tab. 22), což by mohlo vrhat na význam služby na jižní Moravě výrazně jiné světlo. Závěry však je potřeba vyvozovat opatrně, protože autorka mezi čeled' zahrnuje nejen ty osoby, které seznamy explicitně

jako čeledě označují, ale i všechny mladé lidi starší 10 let, kteří coby sirotci žili u svých příbuzných (s. 112).

Zajímavé jsou i poznatky o dalších osudech jedinců, kteří ukončili službu. Ačkoliv pro město Slavkov máme k dispozici dosti malý vzorek, ukazuje se, že chlapani začínali i ukončovali čelední službu v relativně nízkém věku, protože velmi často následně nastoupili do učení. Křenovičtí mládenci se v téměř třetině případů nechali po skončení služby naverbovat a z další třetiny uzavřeli sňatek. Pro dívky jak ze Slavkova, tak z Křenovic platí, že nejčastěji následovala po odchodu ze služby svatba; pokud se pod rubrikou „migrace“ skrývají alespoň z části migrace za sňatkem, mohl by vstup do manželství bezprostředně navazovat na službu až u 85 % sloužících žen, jak městských, tak venkovských. Naproti tomu návrat domů k rodičům se týkal v Křenovicích jen necelé desetiny všech, kteří službu ukončili.

Dovolím si ještě kritickou poznámku k názvu některých tabulek, které ne zcela jednoznačně vystihují obsah tabulky. Takto například tabulky č. 20–22 (s. 116); tabulka č. 22 podle názvu uvádí „podíl čeledi mezi všemi dětmi a nesezdanými osobami staršími 10 let (1756–1781)“, což by bez znalosti kontextu mohlo svést k představě, že jde o podíl osob ve službě z celkového počtu svobodných ve věkové skupině 10+ (snad průměr za uvedené roky). Výstižnější by asi bylo hovořit o podílu osob, které během života prošly službou, z kohorty narozených 1756–1781.

Jakkoliv dává recenze větší prostor kritickým postřehům, nutno závěrem zdůraznit, že studie Věry Slovákové přináší cenná zjištění a srovnávací data, jež mohou sloužit k lepšímu pochopení charakteru a role různých typů služby a různých typů vzdělávání, respektive profesní přípravy mladých lidí na sklonku raného novověku. Autorka sama napojuje své postupy na aktuální badatelské trendy a svá zjištění komparuje s širokou škálou poznatků českých a zahraničních autorů.

Markéta Pražáková Seligová